

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 46 (SA)

BRESLAUJOS ŽEMĖS TEISMAS

БРАСЛАВСКИЙ ЗЕМСКИЙ СУД

**ŽEMĖS TEISMO TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ AKTŲ
IR DEKRETŲ KNYGŲ; TVIRTINAMŲJŲ AKTŲ IR EINAMŲJŲ
REIKALŲ PROTOKOLŲ; SUMARINIŲ, ORDINARINIŲ, KALINIŲ,
TAKTINIŲ IR CIVILINIŲ REJESTRŲ APYRAŠAS NR. 1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1725-1799 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

PAŽYMA APIE BRESLAUJOS ŽEMĖS TEISMO FONDAŲ NR. 46 (SA)

2014-03-27 Nr. A7-7

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Žemės teismai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau–LDK) atsirado po 1564-1566 m. įvykdytos teisminės-administracinės reformos. Šiuos pertvarkymus pagrindė 1564 m. Bielsko seimo nutarimai ir 1566 m. priimtas II Lietuvos Statutas. Lietuvoje, Lenkijos pavyzdžiu, atsirado nauji teritoriniai vienetai – pavietai, kuriuose buvo įsteigti žemės, pilies ir pakamario teismai. Pagal šį naują teritorinį padalijimą Breslaujos pavietas buvo priskirtas Vilniaus vaivadijai. Į šios vaivadijos sudėtį taip pat įėjo Ašmenos, Lydos, Vilniaus ir Ukmergės pavietai. Breslaujos pavieto sienos beveik nesikeitė iki pat XVIII a. paskutiniojo dešimtmečio. 1790 m. pavieto plotas siekė apie 5500 km² ir jame gyveno apie 86000 gyventojų.

Žemės teismo veiklą ir funkcijas detalčiai reglamentavo II Lietuvos Statuto IV skyrius.¹ Teismo pareigūnus – teisėją, jo pavaduotoją (pateisėję) ir raštininką – pavieto seimelyje iš dvylikos kandidatų rinko vietos žemvaldžiai, o jų įgaliojimus tvirtino karalius. Kasmet vykdavo trys žemės teismo sesijos (gudų k. *почку*, lotynų k. *kadencia*), kurios trukdavo tris-šešias savaites. Sesijos buvo vadinamos bažnytinių švenčių vardais. Pirmoji sesija prasidėdavo pirmą dieną po Trijų Karalių šventės (sausio 6 d.); antroji –po Šv. Trejybės dienos (gegužės mėn. pabaiga arba birželio mėn. vidurys); trečioji – po Šv. Mykolo šventės (rugsėjo 29 d.). Žemės teismo nuosprendžiai buvo priimami teisėjo ir jo pavaduotojo (pateisėjo) kolegialiu abipusiu sutarimu.²

1764 m. Abiejų Tautų Respublikos (toliau - ATR) Varšuvos konvokaciniame seime buvo priimtas įstatymas, keičiantis žemės teismo pareigūnų sudėtį: nuo šio laiko žemės teismą sudarė keturi teisėjai ir raštininkas.³ Asmenims, anksčiauėjusiems žemės teismo pateisėjo pareigas, likvidavus šią pareigybę, šis įstatymas numatė automatišką (be rinkimų) paskyrimą į teisėjus. Raštininkui taip pat buvo numatyta sprendžiamojo balso teisė tais atvejais, kai skelbiant teismo nuosprendį teisėjų balsai

¹ ЛАППО, Иван; *Литовский Статут 1588 года* – Kaunas, 1938, T. II; p.162-283.

² BUTĖNAS, Domas; *LDK valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII-XVIII a.* – V; 1997, p. 49.

³ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. VII. p.183-184.

pasidalindavo po lygiai. Šiame įstatyme taip pat buvo numatytas tikslus elekcinio pavieto seimelio, kurio metu buvo renkami žemės teismo pareigūnai darbo laikotarpis, susietas su žemės teismo Grabnyčios (vasario mėn.) sesija. Į teisėjų pareigas uždrausta rinkti kandidatus, susijusius artima giminyste.

Žemės teismas nagrinėjo bylas susijusias su nuosavybe ir kitais civilinės teisės klausimais: testamentų tvirtinimu ar vykdymu; pirkimo, pardavimo ar keitimo sutartimis; dovanojimo raštais, paskolomis, karaliaus privilegijomis ir kt., taip pat sprendė bylas dėl įžeidimo žodžiu, grasinimų sunaikinti turtą arba pakenkti sveikatai; dėl pamestų, gaisro sunaikintų dokumentų; tvarkė bajorystės įrodymo klausimus. Šio teismo ypatingą svarbą rodė įgaliojimas prižiūrėti pilies teismo veiklą. Vis dėlto žemės teismas buvo žemutinė institucija, todėl jo sprendimai galėjo būti skundžiami aukštesnėms instancijoms – Vyriausiajam tribunolui arba karaliaus teismui.

Žemės teismo jurisdikcijai priklausė visi paviete gyvenantys ar žemę turintys bajorai. Lietuvos Statutas nenumatė, kad žemės teismo pareigūnai ligos atveju ar dėl kitos svarbios priežasties galėtų pavesti savo pareigas kam nors kitam – bajorai specialiai tai sesijai išrinkdavo kitą asmenį, turintį tokią pat kvalifikaciją.

Svarbų vaidmenį žemės teismo darbe vaidino raštininkas, tvarkydavęs žemės teismo knygas, kuriose buvo fiksuojami ne tik įvairūs teisminiai aktai, bet ir valstybinės reikšmės dokumentai (seimo pasiuntinių instrukcijos, seimelių nutarimai, karaliaus universalai, privilegijos ir kt.). Žemės teismo knygų aktai turėjo notarinę galią.

Teismo pareigūnams talkino vaznys, išnešiodavęs šaukimus, atlikdavęs įvykio vietas apžiūrą, oficialiai patvirtindavęs bylos aplinkybes, viešai skelbdavęs teismo nuosprendžius, dalyvaudavęs posėdžiuose ir kt. Už smurtą prieš vaznį įstatymai numatė griežtas bausmes. Žemės teismo teisėjams ir pareigūnams pastovi alga nebuvo mokama: už kiekvieną išnagrinėtą bylą, į knygas įrašytą dokumentą ar išduotą jo nuorašą jiems buvo atlyginama pagal Lietuvos Statuto nustatytus įkainius.

Bylos nagrinėjimas žemės teisme baigdavosi nuosprendžio paskelbimu (dekretu). Nuosprendžiai paprastai apsiribodavo piniginėmis bandomis. Nuteistasis, kuris nesumokėdavo baudos, privalėjo atsiskaityti savo turtu. Jei žemės teismas nuteisdavo įkalinimu arba mirties bausme, nuosprendį įvykdyti būdavo pavedama pilies teismo pareigūnams. XVI-XVII a. LDK teismų raštvedyboje vartota senoji rusų kalba, dabar mokslinėje literatūroje vadinama senąja gudų arba LDK kanceliarine slavų kalba. 1697 m. oficialia teismų kalba tapo lenkų kalba.

1792 m. žemės teismai buvo panaikinti. Jų funkcijas perėmė vadinamieji žemininkų teismai (lenkų k. *ziemiańskie sądy*). 1794-10-30 caro įsaku žemės teismai vėl buvo atkurti ir įteisinti.⁴ Lietuvoje jie veikė iki 1831 m.

Breslaujos pavieto istoriją tyrinėjo XX a. pirmos pusės lenkų istorikas-kraštotyriminkas Otonas Hedemanas.⁵ Pavieto administracinio-teisminio valdymo struktūra nušviečiama lenkų istorikų H. Lulevičiaus ir A. Rachubos knygoje apie LDK Vilniaus vaivadijos ir pavietų valdininkus.⁶ Šis laikas remiasi naujaisiais LDK pavietų žemės ir pilies teismų aktų knygu, saugomų Lietuvos valstybės istorijos archyvo Vilniuje ir Baltarusijos nacionalinio istorijos archyvo Minske fonduose, tyrinėjimais.

1565-1566 m. LDK vykstant administracinei-teritorinei ir teismų reformai buvo įsteigtas Breslaujos pavietas, kurio centru tapo Breslaujos miestas. Savo plotu - tai buvo vienas iš mažiausių LDK pavietų. Santykinai retai apgyvendintas ir dėl savo teritorijos išsidėstymo ypatumų nutolęs nuo politinių šalies centrų, šis pavietas XVI-XVII a. iš esmės buvo tikras valstybės pakraštys. Iš šiaurės Breslaujos pavietas ribojosi su Livonijos vaivadija, iš rytų su Polocko vaivadija, iš pietų pusės su Ašmenos ir Vilniaus pavetais, o iš vakarų su Ukmergės pavietu.

Breslauja buvo miestas-tvirtovė, dažnuose karuose su Maskvos Didžiąja kunigaikštyste, turėjusia, kariniu požiūriu, svarbią reikšmę. XVI a. žymaus istoriko Motiejaus Strijkovskio parašyto LDK istorijos veikalo pagrindu, 1613 m. Amsterdame, kartografo Tomo Makovskio išleistame LDK žemėlapyje yra Breslaujos piešinys. Jame ji pavaizduota, kaip siauroje sąsmaukoje tarp dviejų ežerų, ant aukštos kalvos stovinti pilis su galingomis sienomis ir bokštais. Pagal 1649 m. inventoriaus aprašymą, pilį juosė dvigubi žemės pylimai, aptverti aukštomis medinėmis sienomis, kurios turėjo septynis bokštus bei tvirtus geležimi apkaustytus vartus. Pilyje buvo dislokuota pastovi įgula, apginkluota septyniomis patrankomis, 40 muškietų ir aprūpinta didelėmis karinės amunicijos atsargomis. Breslaujos pilies patalpose vyko žemės ir pilies teismų posėdžiai, buvo įrengtas šių teismų archyvas, rinkdavosi pavieto bajorų seimeliai.

Prie pilies kalvos išsidėsčiusiame mieste pagal 1554 m. inventorių minimos: penkios gatvės, turgaus aikštė, 110 namų, katalikų bažnyčia, stačiatikių cerkvė ir vienuolynas, špitolė ir net keliasdešimt karčemų. Breslaujoje XVI-XVII a. kartu su tvirtovės įgula gyveno apie 1000 gyventojų.

1654-1667 m. ATR karo su Maskvos valstybe metu Breslaujos miestas buvo kelis kartus užimtas rusų kariuomenės, o vėliau jų sudegintas, o pilis sugriauta. Vėliau pilies įtvirtinimai buvo

⁴ РУБИШТЕЙН, Сергей; *Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет с 1652 по 1892 гг* – Вильна, 1894, p. 398–399.

⁵ HEDEMANN, Otton; *Historia powiatu brasławskiego* – Wilno, 1930.

⁶ *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo Wileńskie XIV-XVIII w. Spisy. T.1* – Warszawa, 2004.

dalinai atstatyti, tačiau ji neteko savo karinės reikšmės, o joje stovintys pastatai, palaiptams sunyko. Dėl to jau XVIII a. pr. patalpas Breslaujos žemės teismo sesijoms tekdavo nuomotis mieste. Pagal 1765 m. Breslaujos inventorių pilies įgulą tuo metu sudarė tik vienas karininkas ir 14 kareivių. 1787 m. paskutinį kartą pilies kalvoje įvyko pavieto bajorų seimelis, kuriame dalyvavo 360 deputatų. Iš pilies kalvoje buvusių pastatų išliko tik stačiatikių bažnyčia, kuri XVIII a. pab. sudegė.⁷

Duomenų apie Breslaujos pavieto žemės teismo įsteigimą ir jo veiklos pradžią mokslinėje literatūroje yra nedaug, kadangi seniausios 1566-1602 m. laikotarpio šio teismo aktų knygos neišliko. Detaliau šią temą tyrinėjo lenkų istorikas H. Lulevičius⁸ ir lietuvių istorikas D. Vilimas⁹.

Pirmoji Breslaujos žemės teismo sesija įvyko apie 1566 m. Pirmieji šio teismo pareigūnai buvo teisėjas Ivanas Michailovičius Basa, pateisėjis Dmitras Jackovičius Putiata ir raštininkas Jonas Sipovičius.¹⁰ Pradžioje žemės teismas savo nuolatinių patalpų neturėjo. Teismo posėdžiai vyko Breslaujos pilyje, o 1590 m. ATR seimas savo nutarimu „leido Breslaujos pavieto bajorams statytis namą žemės teismų darbui ir susimūryti rūšį knygoms saugoti, o kol tas namas nepastatytas, žemės teismas turės dirbti pilyje“.¹¹ Ar namas žemės teismo reikmėms buvo pastatytas duomenų nerasta, nes per XVII a. vid. ATR karus su Rusija Breslauja kelis kartus buvo visiškai sugriauta, o visos išlikusios XVII a. Breslaujos žemės teismo aktų knygos dabartiniu metu yra saugomos Baltarusijos Nacionaliniame istorijos archyve Minske.

Seniausioje, dabartiniu metu Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomoje, 1725-1727 m. Breslaujos žemės teismo aktų knygoje nurodyta, kad pirmoji žemės teismo sesija įvyko 1725 m. birželio 1 d. Breslaujos jurisdikijoje (bažnyčia priklausanti miesto dalis). Teismo posėdžius vedė teisėjas Tomas Konstantinas Rudamina-Dusėtiškis, pateisėjis Kristupas Butleris ir raštininkas Teodoras Petras Vavžeckis.¹² Aktų knygoje buvo įrašyti 112 aktų, kurių didžiąją dalį sudarė Breslaujos žemės teismo nuosprendžiai (dekretai) bei su nekilnojamuoju turtu susijusių sandėrių dokumentų patvirtinimai. Breslaujoje žemės teismų sesijos vyko iki pat XVIII a. paskutiniojo dešimtmečio.

1793 m. birželio-lapkričio mėn. veikusiame Gardino seime buvo patvirtintas antrasis ATR padalijimas ir įvykdyta paskutinė LDK administracinė-teritorinė reforma. Gardino seime buvo taip pat nuspręsta, kad pavieto centro statusą turėjusi Breslauja taps vaivadijos sostine, o pavieto seimelius, žemės ir pilies teismus bei jų archyvą iš jos buvo nutarta perkelti į Vidžius. Vidžiuose tuo metu nebuvo

⁷ ШИДЛОВСКИЙ, Кастусь; *Браслав и его окрестности* – Минск, 2002.

⁸ LULEWICZ, Henryk; *Sąd ziemski brasławski w świetle zachowanych ksiąg ziemskich z lat 1603-1632*// *Miscellanea Historico-Archivistica*, T. X., Warszawa, 1999, p.151-161.

⁹ VILIMAS, Darius; *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564-1588)* – Vilnius, 2006.

¹⁰ Ten pat, p.138-139.

¹¹ *Volumina Legum* – Petersburg, 1859, T. II. p. 317.

¹² LVIA. F. 46 (SA). Ap. 1. Nr. 15404. l. 15.

tinkamų patalpų žemės ir pilies teimams bei jų archyvui. Apie tai liudija 1794 m. vasario 5 d. žemės teismo aktų knygoje įrašytas Breslaujos pavieto maršalkos Benedikto Vavžeckio pareiškimas, kuriame „jis išreiškė norą, vykdant Gardino seimo nutarimą dėl pavieto seimelių, žemės ir pilies teismų bei jų archyvo perkėlimo į Vidžius, savo lėšomis jam priklausančioje miestelio dalyje pastatyti teismo namą, mūrinį archyvą bei stoginę pavieto seimelių susirinkimams“.¹³

1794 m. kovo 11 d. Vidžiuose įvyko pirmas Breslaujos žemės teismo posėdis. Šio posėdžio teismo pareigūnų kolegiją sudarė: pirmininkaujantis teisėjas Stanislovas Vavžeckis bei teisėjai Vincentas Bielikovičius, Karolis Maslovskis ir Jonas Rudnickis. Jiems talkino teismo raštininkas Vaitiekas Vondolovskis.¹⁴

Naują Breslaujos vaivadiją sudarė trys nauji administraciniai vienetai, vadinami žemėmis: Breslaujos, Anykščių ir Ukmergės. Lietuvoje kilus sukilimui, 1794 m. gegužės 11 d. Breslaujoje įvyko mūšis tarp T. Kosčiuškos šalininkų bei rusų kariuomenės dalinių, kurio metu miestas visiškai sudegė. Ši aplinkybė nulėmė, kad iš Breslaujos vaivadijos centras buvo galutinai perkeltas į Vidžius.

1794 m. pab. nuslopinus T. Kosciuškos sukilimą, LDK okupavo rusų armija. 1795 m. gruodžio 14 d. Jekaterina II savo įsaku padalijo vakarines LDK žemes į dvi gubernijas: Vilniaus ir Slanimo. LDK pavietus rusų pavyzdžiu imta vadinti apskritimis (*уезд*). Breslaujos apskritis (su centru Vidžiuose), kartu su dar dešimčia apskričių priklausė Vilniaus gubernijai. Taip pat minėtu įsaku, siekiant atkurti „civilinę teisę“ ir pelnyti vietinės bajorijos prielankumą buvo atnaujinta iki LDK aneksijos veikusių žemės ir pilies teismų veikla. Rusiškas apskrities pavadinimas *уезд* buvo naudojamas tik oficialiuose dokumentuose rašytuose rusų kalba, nes teismų raštvedyboje toliau tebevyraujant lenkų kalbai, apskritis aktuose po senovei vadinamos pavietais (lenkų k. *powiat*). Administraciniai–teritoriniai pertvarkymai, buvusiose LDK žemėse, dar vyko 1796 m. ir 1801 m., tačiau Breslaujos apskritis išliko pavaldi Vilniaus gubernijai.

Savo valdymo pradžioje, tikėdamasi pelnyti naujai prijungto krašto pavaldinių simpatijas, carinė valdžia į bajorų teisminių institucijų – žemės ir pilies teismų darbą, stengėsi nesikišti. Ji tuo pačiu tikėjosi išugdyti lenkų bajorijos tarpe pilietinio lojalumo ir ištikimybės rusų valdovams tradicijas. Breslaujos žemės teismas nors ir buvo Rusijos imperijos apskrities juridine įstaiga, tačiau veikė remdamasis Lietuvos Statuto, o ne imperijos įstatymais. Lenkų kalba ir toliau liko oficialia žemės teismo kalba. Tokia padėtis išliko iki 1840 m. liepos 7 d., kai caro Nikolajaus I įsaku Vilniaus

¹³ LVIA. F. 46 (SA). Ap. 1. Nr. 15422. l. 1.

¹⁴ LVIA. F. 46 (SA). Ap. 1. Nr. 15423. l. 1-1v.

gubernijoje Lietuvos Statutas neteko galios, o teismų raštvedyboje lenkų kalba buvo pakeista rusų kalba.

1794-1836 m. Vidžiuose buvo saugomas Breslaujos žemės ir pilies teismų archyvas. 1812 m. lapkričio 28 d. Prancūzijos imperatoriaus Napoleono žygio į Rusiją metu, Vidžiuose tarp atsitraukiančių prancūzų kariuomenės dalinių ir rusų kavalerijos įvyko stiprus mūšis, kurio metu miestelis stipriai nukentėjo. Kilus gaisrui, sudegė visos XVI-XVIII a. laikotarpio Breslaujos pilies teismo knygos.¹⁵

Breslaujos žemės ir pilies teismai veikė iki 1831 m. kai caro valdžia juos panaikino. Šių teismų bylos perėjo į Breslaujos apskrities teismo archyvą. 1836 m. Vilniaus gubernijos Breslaujos apskritis caro Nikolajaus I įsaku buvo pervadinta į Novoaleksandrovsko apskritį, o apskrities centras iš Vidžių perkeltas į Ežerėnus (dabartiniai Zarasai), 1835 m. pavadintus caro Nikolajaus I sūnaus garbei Novoaleksandrovsku. Tuomet Breslaujos žemės teismo knygos iš Vidžių buvo pervežtos į Novoaleksandrovską ir perėjo šios apskrities teismo žinion. 1843 m. Novoaleksandrovsko (Ežerėnų) apskritis buvo prijungta prie naujai įsteigtos Kauno gubernijos.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. caro įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis.

Novoaleksandrovsko (Ežerėnų) apskrities teismas, kurio žinioje buvo Breslaujos pavieto žemės teismo archyvas 1853 m. liepos-rugsėjo mėn. perdavė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui 99 bylas.¹⁶ Pagal bylų perdavimo žiniaraštį 84 bylos priklausė Breslaujos žemės teismui, 8 bylos - Breslaujos pakamario teismui, 5 bylos - Targovicos konfederacijai ir 2 bylos Breslaujos pavieto civilinei ir karinei tvarkomajai komisijai. Žiniaraštyje taip pat nurodyta, kad visos 46 Breslaujos žemės teismo aktų knygos buvo įrištos, lapai sunumeruoti ir suvarstyti virvele. Didžioji dalis aktų knygų buvo su Vilniaus, Gardino ir Balstogės gubernijų revizijos komisijos smalkos antspaudu, o kelios knygos

¹⁵ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923. p. 48.

¹⁶ LVIA. F. 594 Ap. 1 B. 663 l. 355-408.

patvirtintos Vilniaus gubernijos valdybos smalkos antspaudu. Kitas Breslaujos žemės teismui priklausiusias 38 bylas sudarė šio teismo protokolai ir rejestrai.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18243 bylos. Breslaujos žemės teismo bylos (86 vienetai) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 15385-15470).¹⁷ Pagal dokumentų pobūdį bylos buvo suskirstytos į kelias grupes: aktų knygos; einamųjų reikalų protokolai; ordinarinių, sumarinių ir įvairių pavadinimų bylų rejestrai. Ankstyviausias dokumentas buvo 1600 m., vėlyviausias - 1802 m. Kiekvienai bylai kataloge buvo suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis. N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogu, nepaisant jo neišbaigtumo, plačiai naudojamas iki šių dienų.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdamas šį potvarkį, 1949-1951 m. Breslaujos žemės teismo fondui buvo suteiktas Nr. 46 (SA).

1950 m. sausio 15 d., vykdydamas Vyriausiosios archyvų valdybos prie TSRS vidaus reikalų ministerijos 1948 m. spalio 25 d. potvarkį, LTSR centrinis valstybinis archyvas perdavė Baltarusijos TSR centrinio valstybinio istorijos archyvo filialui Gardine keturias Breslaujos žemės teismo bylas, kurių chronologinės ribos 1725-1802 m.¹⁸ Bylų perdavimo akte taip pat buvo nurodyta, kad be keturių perduotų bylų, LTSR centrinio valstybinio archyvo fonde Nr. 46 rastos dar 35 Breslaujos žemės teismo bylos.

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senųjų aktų fondai, tame tarpe ir Breslaujos žemės teismo fondas. Breslaujos žemės teismo fondą Nr. 46 (SA) sudarė vienas apyrašas. Kaip šio fondo apyrašas Nr. 1 buvo naudojamas N. Gorbačevskio katalogas.

¹⁷ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита; *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской* – Вильна; 1872, p. 548-550.

¹⁸ F. 46 (SA) fondo byla, *Акт о передаче документов от 15-01-1950 г.*

1958 m. gruodžio mėn. LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas Vilniuje Baltarusijos TSR centrinio valstybinio istorijos archyvo filialui Gardine perdavė dalį Breslaujos žemės teismo fondo F. 46 (SA).¹⁹

Remiantis Baltarusijos centrinio valstybinio istorijos archyvo filialo Gardine sudaryto gautų iš LTSR centrinio istorijos archyvo Vilniuje Senujų aktų fondų sąrašu, buvo perduotos 35 Breslaujos žemės teismo bylos, kurių dokumentų chronologinės ribos 1725-1802 m. Tačiau, kaip parodė tolesnis tyrimas, nurodytos chronologinės ribos buvo netikslios. Iš tikrųjų, LTSR centrinis istorijos archyvas Vilniuje atidavė Baltarusijai žymiai senesnes knygas, tame tarpe ir septynias XVII a. Breslaujos žemės teismo aktų knygas. Šių aktų knygų dokumentų chronologinės ribos siekė 1603-1667 m. Iš viso per 1950-1959 m. laikotarpį Gardino archyvui buvo perduotos 39 Breslaujos žemės teismo bylos. 1963 m. 38 šio teismo bylas Gardino archyvas perdavė Baltarusijos TSR centriniam istorijos archyvui Minske, iš kurių buvo sudarytas fondas Nr. 1747.²⁰

1980 m. Lietuvos TSR centriniame valstybiniame istorijos archyve atlikus Breslaujos žemės teismo fondo Nr. 46 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad pagal spausdintinį N. Gorbačevskio katalogą, kuris buvo naudojamas kaip apskaitos dokumentas, bylų grupėje Nr. 15385-15470 (86 apskaitos vienetai) faktiškai yra 40 bylų (N. Gorbačevskio katalogo Nr. 15404-15410, 15412-15414, 15416-15431, 15434-15436, 15440-15449, 15459). Paaikškėjo, kad pagal N. Gorbačevskio katalogą trūksta 46 bylų. Iš jų 38 bylos buvo saugomos Baltarusijos TSR centriniame valstybiniame istorijos archyve Minske, o likusių 8 bylų duomenys nenustatyti. Saugomų Minsko archyve bei nerastų bylų numeriai pagal N. Gorbačevskio katalogą fondo bylos Nr. 46 (SA) „Breslaujos žemės teismas“ apskaitos dokumentuose dėl nežinomų priežasčių nebuvo nurodyti. Taip pat nebuvo pravesta ir nerastų bylų paieška.

1981 m. Lietuvos centriniame valstybiniame istorijos archyve tarp neaprašytų bylų buvo rasta viena byla, iš kurios sudarytas fondo Nr. 46 (SA) „Breslaujos žemės teismas“ apyrašas Nr. 2. Ši byla – tai Breslaujos eksdivizinio teismo dekreto protokolas byloje dėl Vidžių dvaro Breslaujos paviete padalijimo tarp Čaikovskio ir jo kreditorių. Bylos chronologinės ribos 1818-1819 m.

2014 m., sudarant naują F. 46 (SA) „Breslaujos žemės teismas“ apyrašą Nr. 1., patikrinus jam priklausančių bylų fondinę priklausomybę, rasta viena nefondinė byla. Remiantis LVIA 2014-03-27 Dokumentų ekspertų komisijos posėdžio siūlymu, ši byla buvo išbraukta iš fondo Nr. 46 (SA) apyrašo

¹⁹ F. 1221 Ap. 1. B. 43, p. 81-83. *Список фондов, поступивших в филиал ЦГИА БССР из ЦГИА ЛССР.*

²⁰ *Центральный государственный исторический архив БССР в Минске. Путеводитель – Минск, 1974, p. 14-15.*

Nr. 1 ir perkelta į fondą Nr. 45 (SA) „Breslaujos pakamario teismas“, kur ją numatoma įrašyti į pertvarkytą apyrašą Nr. 1.

Po pertvarkymo fonde Nr. 46 (SA) yra du apyrašai. Apyraše Nr. 1 yra 39 apskaitos vienetai, o apyraše Nr. 2 - 1 apskaitos vienetas.

Iš viso Breslaujos žemės teismo fonde Nr. 46 (SA) yra 40 apskaitos vienetų, kurių chronologinės ribos 1725–1819 m.

Žemės teismo tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų; tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų protokolų; sumarinių, taktinių, ordinarinių ir kt. rejestrų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinėti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti N. Gorbačevskio kataloge pastebėtus bylų sisteminimo ir jų priklausomybės fondui nustatymo trūkumus. Pirmasis pertvarkymų etapas apėmė LDK įstaigų fondų pirmųjų apyrašų kūrimą. 2014 m., sudarant Breslaujos žemės teismo fondo Nr. 46 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) trūkstamų fondo bylų paieška;
- 3) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 4) dokumentų tikslių chronologinių ribų nustatymas;
- 5) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 6) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetams.

Sudarytame Breslaujos žemės teismo fondo Nr. 46 (SA) naujame apyraše Nr. 1 kiekviena iš 39 į N. Gorbačevskio katalogą įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodytas ir ankstesnis N. Gorbačevskio katalogo numeris.

Prieš sudarant fondo Nr. 46 (SA) apyrašą Nr. 1 peržiūrėjus spausdintiniame N. Gorbačevskio kataloge įrašytas Breslaujos žemės teismo fondo bylas (Gor. kat. Nr. 15385-15470), nustatyta, kad pagal šį katalogą trūksta 46 bylų. Pasitelkus prieinamą mokslinę literatūrą ir internetą buvo pravesta trūkstamų Breslaujos žemės teismo bylų paieška.

Žinoma, kad didelis kiekis Breslaujos žemės teismo knygų yra saugomos Baltarusijos nacionaliniame istorijos archyve Minske (BNIA), kur jos sudaro atskirą žemės teismo fondą Nr. 1747.²¹ Šį fondą sudaro bylos, kurios 1963-1964 m. buvo gautos iš Baltarusijos centrinio valstybinio istorijos archyvo filialo Gardine, ir į kurią, savo ruožtu, 1950-1959 m. jos pateko iš Lietuvos centrinio

²¹ *Фонды Национального Исторического Архива Беларуси – Минск, 2006, p. 20-21.*

valstybinio istorijos archyvo. Kiek iš 42, Minsko archyve saugojamų ir Breslaujos žemės teismo fondą Nr. 1747 sudarančių bylų anksčiau priklausė N. Gorbačevskio katalogui nustatyti buvo gana sudėtinga, kadangi internete patalpintame šio fondo apyraše visos bylos pateiktos be N. Gorbačevskio katalogo numerių.²² Vis tik palyginus šio apyrašo bylas su N. Gorbačevskio kataloge įrašytais bylomis nustatyta, kad pagal tris požymius: bylos antraštės, chronologinių ribų ir lapų kiekio atitikimą, fonde Nr. 1747 yra saugomos sekančios bylos iš N. Gorbačevskio katalogo - tai aktų knygos Gor. Nr. 15387-15389, 15392, 15394-15396, 15398, 15401, 15411, 15415 ir 15432; teismo protokolai Gor. Nr. 15433, 15437-15439; teismo bylų rejestrai Gor. Nr. 15462-15465, 15467 ir 15469. Iš viso buvo identifikuotos 22 bylos, likusių fondo bylų priklausymą N. Gorbačevskio katalogui nustatyti nepavyko.

Dviejų Breslaujos žemės teismo aktų knygų saugojimo vietą yra nurodęs šio teismo knygas detalai tyrinėjęs lenkų istorikas H. Lulevičius.²³ Viena aktų knyga (Gor. Nr. 15399), kurios chronologinės ribos 1649-1652 m, yra saugoma Rusijos valstybiniame Senųjų Aktų archyve Maskvoje.²⁴ Kita 1620 m. aktų knyga (Gor. Nr. 15393) yra saugoma taip pat Rusijoje, Jaroslavlio muziejaus-draustinio rankraščių rinkinyje.²⁵

Lietuvos valstybės istorijos archyvo fondo Nr. 46 (SA) „Breslaujos žemės teismas“ naujai sutvarkytame apyraše Nr. 1 visas bylas galima suskirstyti pagal dokumentų pobūdį. Tai tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygos; tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų protokolai; sumarinių, ordinarinių, taktinių, kalinių ir kt. bylų rejestrai. Dokumentų chronologinės ribos 1725-1799 m. Seniausia fondo Nr. 46 (SA) apyrašo Nr. 1 byla yra 1725-1727 m. Breslaujos žemės teismo tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų, dekretų ir bylų rejestrų knyga.

Tvirtinamųjų aktų knygas sudaro įvairaus tipo nuosavybės aktai: testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos ir kt. Šie įrašai žemės teismo knygose turėjo tokią pat notarinę galią, kaip ir pilies teismo knygose. Didelę vertę turi išlikę testamentai. Jie atskleidžia bajorų socialinio-ekonominio išsivystymo ir teisinės kultūros lygį. Einamųjų reikalų aktų knygas sudaro skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt. Dekretų knygose įrašyti nagrinėjamų civilinių ir su jomis susijusių baudžiamųjų bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai.

²² www.niab.by/arch.fond.

²³ LULEWICZ, Henryk; *Sąd ziemski brasławski w świetle zachowanych ksiąg ziemskich z lat 1603-1632*// Miscellanea Historico-Archivistica, T. X., Warszawa, 1999, p.151-152.

²⁴ РГАДА. Ф. 356. Ап. 1 В. 2.

²⁵ Ярославский музей-заповедник, собрание рукописей № 15935.

Rusijos imperijos laikotarpio Breslaujos žemės teismo tvirtinamųjų aktų knygos išsiskiria nuo kitų apskričių žemės teismų tvirtinamųjų aktų knygų tuo, kad čia rasta daug bajorų kilmės patvirtinimo aktų su giminių herbų ir genealoginių medžių piešiniais. Penkiose Breslaujos žemės teismo tvirtinamųjų aktų knygose (Gor. Nr. 15425-15429), kurių dokumentų chronologinės ribos 1795-1799 m., yra įrašyti 158 bajorų giminių kilmės ir herbų patvirtinimo aktai. Juose atsispindi tuo metu Breslaujos paviete gyvenusių bajorų: Aleksandrovičių, Arcimovičių, Čechovičių, Daleckių, Kovalevskių, Kasperovičių, Kondratovičių, Marcinkevičių, Mesojedų, Rokickių, Voitkevičių ir daugelio kt. giminių bajorystės įrodymo dokumentai, būtini pateikti Rusijos imperijos heraldikos įstaigoms. Tai akivaizdžiai patvirtina, kad Breslaujos apskritis buvo vienas iš pirmųjų Rusijos imperijos aneksuotų LDK pavičių, kuriame carinė valdžia iš vietinės bajorijos ėmė reikalauti dokumentais pagrįsti savo bajoriškąją kilmę.

Trylika fondo Nr. 46 (SA) apyrašo Nr. 1 bylų (Gor. Nr. 15404, 15407, 15408, 15410, 15412-15414, 15416-15420, 15425) turi dokumentų rejestrus (vidaus apyrašus). Bylos vidaus dokumentų rejestro lapai, taip pat jos datų, fizinio stovio ir sudėties ypatybės yra nurodytos apyrašo Nr. 1 lentelės pastabų skiltyje.

Trys Breslaujos žemės teismo tvirtinamųjų aktų knygos (Gor. Nr. 15414, 15420, 15421) turi įrištų spausdintų aktų. Tai smalkos antspaudais patvirtinti: 1783 m. ir 1792-1793 m. penki ATR karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio įsakai; 1792 m. gegužės mėn. Rusijos imperatorienės Jekaterinos II deklaracija (atsišaukimas) į ATR gyventojus; du 1793 m. rugsėjo-lapkričio mėn. Gardino seimo nutarimai; trys 1783 m. ir 1792-1793 m. Iždo komisijos potvarkiai. Visų spausdintų dokumentų bylos lapai taip pat yra nurodyti F. 46 (SA) apyrašo Nr. 1 lentelės pastabų skiltyje.

Sudarant fondo Nr. 46 (SA) „Breslaujos žemės teismas“ apyrašą Nr. 1, rasta viena šiam fondui nepriklausanti byla Gor. Nr. 15431. Detalios peržiūros metu nustatyta, kad ši nefondinė byla – tai Breslaujos pakamario teismo dekretų ir einamųjų reikalų aktų knyga. Šios bylos dokumentų chronologinės ribos 1752-1755 m. Nustatant bylų priklausomybę fondui, bylą Gor. Nr. 15431 nutarta išbraukti iš fondo Nr. 46 (SA) „Breslaujos žemės teismas“ apyrašo Nr. 1. Ateityje ji bus įrašyta į fondo Nr. 45 (SA) „Breslaujos pakamario teismas“ naujai pertvarkytą apyrašą Nr. 1.

Didžioji dalis Breslaujos žemės teismo knygoje esančių dokumentų parašyti lenkų kalba. nors esama ir dokumentų, parašytų lotynų, senąją gudų (baltarusių) ir rusų kalbomis. Senąją gudų ir lotynų kalba parašyti dokumentai - tai pagrinde XVI-XVIII a. įvairių aktų nuorašai. Pavieniai, rusų kalba žemės teismo knygoje, surašyti dokumentai yra Rusijos imperijos karinės ir civilinės valdžios įstaigų aktų nuorašai. Tvarkant fondo Nr. 46 (SA) „Breslaujos žemės teismas“ apyrašą Nr. 1 buvo sudarytos

naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 46 (SA) Breslaujos žemės teismo knygų apyrašą Nr. 1 įrašyti 39 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1725-1799 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausiasis paleografas

Aleksandr Baniusevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 46 „БРАСЛАВСКИЙ ЗЕМСКИЙ СУД“

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Земские суды в Великом Княжестве Литовском (далее ВКЛ) появились после судебно-административной реформы, проведенной в 1564-1566 гг. Решения Бельского сейма с 1564 г. и II Литовский Статут с 1566 г. создали основу нового административно-территориального деления ВКЛ. По примеру Польши, в ВКЛ были образованы поветы, в границах которых действовали отдельные земские, градские и подкоморские суды. Браславский повет вошел в состав Виленского воеводства, кроме него, в Виленское воеводство вошли так же Ошмянский, Лидский, Виленский и Вилкомирский поветы. Границы Браславского повета почти не менялись до последнего десятилетия XVIII в. В 1790 г. площадь повета была около 5500 км² и в нём проживало около 86000 жителей.

Деятельность и функции земского суда были точно регламентированы в IV разделе II Литовского Статута. В состав этого суда входили судья, его помощник и писарь. Они выбирались местными землевладельцами на поветовом сеймике из числа двенадцати кандидатов, после чего их утверждал король. Каждый год проходили три судебных сессии, которые назывались на старобелорусском языке *рочками* или на латинском языке *kadencia*. Они длились от трёх до шести недель. Первая сессия начиналась в первый день после праздника Трёх королей или Богоявления (6 января), вторая – после праздника св. Троицы (конец мая или середина июня), а третья сессия – после дня св. Михаила (29 сентября). Судебные решения судья и его помощник принимали в совещательном порядке.

В 1764 г. на Варшавском конвокационном сейме Речи Посполитой был принят закон изменявший состав должностных лиц земского суда. С этого времени земский суд состоял из четырёх судей и писаря. Лицам, ранее исполнявшим обязанности помощника судьи, этот закон предусматривал автоматическое (без выборов) назначение на должность судьи. Разширились полномочия земского писаря. Он получал право голоса в тех случаях, когда мнения судей при вынесении судебного решения разделялись поровну. В законе также была указана продолжительность работы поветового сеймика на котором избирался судейский состав земского суда. Поветовый сеймик созывался на праздник Сретения (2 февраля) и проходил параллельно с февральской сессией земского суда. На должность судьи было запрещено выдвигать кандидатов связанных узами близкого родства.

Земские суды рассматривали гражданские дела о подтверждении духовных завещаний, актов купли-продажи, дарственных записей, долговых обязательств, королевских привилегий и др. Они решали также дела о нанесении обид, угрозах уничтожить имущество и повредить здоровье, об утерянных, сгоревших документах, о подтверждении дворянского происхождения. Земский суд был судом низшей инстанции, решения которого каждый мог обжаловать в Главном Литовском трибунале или королевском суде. Его особое положение подчёркивало также право надзора за деятельностью гродского суда.

Юрисдикции земского суда принадлежали все в повете проживающие или земельную собственность в нем имеющие дворяне. Согласно статьям Литовского Статута земскому судье запрещалось передавать кому-либо свои полномочия. В случае болезни или на время его отсутствия, дворяне специально на время сессии выбирали другое должностное лицо, имевшее такую же квалификацию.

Очень важной в работе земского суда являлась должность писаря. Писарь ведал земскими книгами, в которые вписывал разные юридические акты. В эти книги заносились и документы государственного значения (инструкции послам на сейм, решения сеймиков, королевские универсалы, привилегии и пр.). Внесённые в земские книги записи приравнивались актам, имевшим нотариальную силу.

Судьям в их деятельности помогал возный. Он вручал вызовы в суд, проводил осмотр места преступления, официально подтверждал обстоятельства дела, участвовал в судебных заседаниях и пр. За насилие против возного законом были предусмотрены строгие наказания. Судьи и другие должностные лица земского суда за свою работу постоянного жалования не получали. Им платили по расценкам, установленным в Литовском Статуте: от каждого решенного дела, от каждого вписанного документа и выданной выписи.

Рассмотрение каждого дела заканчивалось вынесением судебного решения (декрета). Приговоры чаще всего предусматривали денежные штрафы. Осужденный, неуплативший штраф, рассчитывался своим имуществом. В случаях вынесения земским судом приговора в виде смертной казни или тюремного заключения, его исполнение поручалось должностным лицам гродского суда. В XVI-XVII вв. в судебном делопроизводстве употреблялся древнерусский или старобелорусский язык, в литовской научной литературе ещё называемый славянским канцелярским языком ВКЛ. В 1697 г. в судах был узаконен польский язык.

В 1792 г. земские суды были упразднены, а их функции переданы землянским судам. Согласно царским указам с 30 октября 1794 г. и 6 февраля 1797 г. земские суды опять восстановлены и узаконены. В Литве они действовали до 1831 г.

Историю Браславского повета подробно исследовал польский историк-краевед первой половины XX в. Оттон Гедеманн. Административно-судебную структуру повета в своей монографии о чиновниках Виленского воеводства и ему подчинённых поветов ВКЛ, затронули польские историки А. Рахуба и Х. Люлевич. Одними из основных источников для их работы стали новейшие исследования книг земских и градских поветовых судов ВКЛ, хранящихся в фондах исторического архива Литвы и Национального исторического архива Беларуси.

В 1565-1566 гг., во время проведения в ВКЛ административно-территориальной и судебной реформы, был образован Браславский повет, центром которого стал город Браслав. Это был один из самых маленьких по площади поветов ВКЛ. Сравнительно редко заселённый и из-за особенностей своего расположения, отдаленный от политических центров страны, Браславский повет в XVI-XVII вв. представлял собой по сути окраину государства. На севере он граничил с Ливонским воеводством, на востоке с Полоцким воеводством, с южной стороны он граничил с Ошмянским и Виленским поветами, на западе с Вилкомирским поветом.

Браслав был городом крепостью, в частых войнах с Великим княжеством Московским, имевшим важное военное значение. На основе произведения об истории Великого княжества Литовского, написанного известным историком XVI в. Мацеєм Стрийковским, в 1613 г. в Амстердаме, картографом Томашем Маковским, была издана карта ВКЛ на которой Браслав был представлен в виде рисунка, на котором изображен замок с мощными стенами и башнями, стоящий на высоком холме, расположенном на узком перешейке между двумя озерами. Согласно описания Браславского замка с 1649 г. его укрепления состояли из двойных земляных насыпей с высокими деревянными стенами, которые имели семь башен и крепкие, железом окованные, ворота. В замке был размещён постоянный гарнизон, имевший на вооружении семь пушек, 40 мушкетов и большие запасы военного снаряжения. На замковой горе проходили заседания земского и градского судов, размещался судебный архив, собирались поветовые сеймики.

Около подножия замковой горы был расположен город, в котором согласно инвентаря 1554 г., имелись: пять улиц, рыночная площадь, 110 домов, католический костел, православные церковь и монастырь, богадельня и несколько десятков корчем. Население Браслава вместе с гарнизоном крепости в XVI-XVII вв. насчитывало около 1000 жителей.

1654-1667 гг., во время войны Речи Посполитой с Московским царством, Браслав был несколько раз занят отрядами русских войск и позднее, ими сожжен, а замок разрушен. Впоследствии его укрепления были частично восстановлены, но он уже утратил свое былое военное значение, а находившиеся в нем сооружения со временем пришли в негодность. По этой причине уже в начале XVIII в. помещения для сессий Браславского земского суда приходилось снимать в городе.

В инвентаре Браслава с 1765 г. упоминается, что гарнизон крепости состоял только из одного офицера и 14 солдат. В 1787 г. на замковой горе был проведен последний поветовый сеймик, в котором участвовало 360 депутатов. Из сооружений, стоявших на замковой горе, последней сохранилась православная церковь, но и она в конце XVIII в. сгорела.

Сведений об учреждении Браславского земского суда и начале его деятельности в научной литературе имеется сравнительно немного, потому что самые древние актовые книги за 1566-1602 гг. до наших дней не сохранились. Более подробно эту тему исследовали польский историк Генрик Люлевич и литовский историк Дарюс Вилимас.

Первая сессия Браславского земского суда состоялась около 1566 г. Первыми должностными лицами, заседавшими в этом суде, были: судья Иван Михайлович Баса, его помощник Дмитрий Яцкович Путята и писарь Ян Сипович. Вначале своей работы земский суд постоянных помещений не имел. Суд заседал в Браславском замке, а в 1590 г. сейм Речи Посполитой разрешил дворянам Браславского повета „построить судебный дом для деятельности земского суда с каменным подвалом для хранения книг под ним, а пока этот дом не построен, суд должен заседать в замке“. Сведений был ли позднее сооружен дом для нужд суда, нет, так как в течении XVII в. в ходе войн Речи Посполитой с Московским царством, Браслав несколько раз был сожжен, а все уцелевшие актовые книги Браславского земского суда за XVII в. в настоящее время хранятся в фондах Национального исторического архива Беларуси.

В самой древней актовой книге Браславского земского суда за 1725-1727 гг., хранящейся в настоящее время в историческом архиве Литвы, указано, что первая сессия земского суда состоялась 1 июня 1725 г. в Браславской юрисдикции (часть города, принадлежавшая костелу). Заседания суда вели судья Томаш Константин Рудамина-Дусяцкий, подсудок Кшиштоф Бутлер и писарь Теодор Петр Вавжецкий. В судебную книгу были вписаны 112 актов, большую часть которых составили решения (декреты) Браславского земского суда и акты регистрации документов сделок с недвижимым имуществом. В Браславе сессии земского суда проходили до 90-х годов XVIII в.

В июне-ноябре 1793 г. последний сейм, заседавший в Гродне, одобрил акт о втором разделе Речи Посполитой и принял решение о проведении последней административно-территориальной реформы ВКЛ. На сейме также было принято решение присвоить Браславу статус центра воеводства, а поветовые сеймики, земские и гродские суды и их архив перенести в местечко Видзы. В Видзах в то время не было построек, приспособленных для нужд земского и гродского судов и их архива. Это подтверждает заявление браславского маршалка Бенедикта Вавжецкого, занесенное в актовую книгу земского суда за 5 февраля 1794 г., в котором он „изъявил намерение, выполняя постановления Гродненского сейма о переносе поветовых сеймиков, земских и гродских судов и их архива в Видзы, за свои средства построить в ему принадлежавшей части местечка судебный дом, каменный архив и крытый навес для собраний поветовых сеймиков“.

11 марта 1794 г. в Видзах состоялось первое заседание Браславского земского суда. Судейскую коллегия этого заседания составили председательствующий судья Станислав Вавжецкий и судьи: Винцеты Беликович, Кароль Масловский и Ян Рудницкий. Им помогал судебный писарь Войцех Вондоловский.

В состав новообразованного Браславского воеводства вошли три новые территориальные единицы, называемые землями: Браславская, Оникштинская и Вилкомирская. 11 мая 1794 г., в Браславе произошло сражение между повстанцами, сторонниками Тадеуша Костюшко, и частями русской армии, во время которого город был почти полностью уничтожен. Это обстоятельство окончательно предопределило решение перенести столицу воеводства из Браслава в Видзы.

В конце 1794 г. после подавления восстания Т. Костюшки, ВКЛ оккупировала русская армия. 14 декабря 1795 г. императрица Екатерина II своим указом разделила западные земли ВКЛ на две губернии: Виленскую и Слонимскую. Бывшие поветы Литвы на примере Российской империи были переименованы в уезды. Браславский уезд вместе с ещё десятью уездами вошел в состав Виленской губернии. Но название *уезд* употреблялось только в официальных документах, написанных на русском языке. Так как в судебном делопроизводстве по-прежнему преобладал польский язык, в судебных актах *уезд*, следуя польской традиции, назывался *поветом* (*powiat*). Административно-территориальные изменения на землях бывшего Великого Княжества Литовского были проведены в 1796 и 1801 гг; но Браславский уезд по-прежнему остался в составе Виленской губернии.

На начальном периоде царская власть, имея цель расположить к себе дворянство новоприобретенных провинций, в работу земских и гродских судов старалась не вмешиваться. Либеральной политикой русское правительство стремилось сделать местное дворянство лояльными и верноподданными гражданами. Браславский земский суд хоть и являлся юридическим учреждением Российской империи, но его деятельность по прежнему регламентировали не законы империи, а Литовский Статут. В земских и гродских судах польский язык оставался официальным. Только 7 июля 1840 г. царь Николай I своим указом отменил в Виленской губернии действие Литовского Статута, а в судах вместо польского был введён русский язык.

В 1794-1836 гг. в Видзах находился архив Браславского земского и гродского судов. 28 ноября 1812 г. во время похода императора Франции Наполеона в Россию, в Видзах произошло сражение между отступающими частями французской армии и русской кавалерией. От в ходе боя вспыхнувшего пожара большая часть домов в Видзах были уничтожены, в том числе сгорели и все актовые книги Браславского гродского суда за XVI-XVIII вв.

В 1831 г. царской властью Браславский земский и гродский суды были упразднены. Дела этих судов перешли в ведение архива Браславского уездного суда. В 1836 г. входивший в состав Виленской губернии Браславский уезд указом царя Николая I был переименован в Новоалександровский уезд, а центр уезда из Видз был перенесён в Езеросы (в настоящее время Зарасай), которые в 1835 г. в честь сына царя Николая I были переименованы в Новоалександровск. Тогда же дела Браславского земского суда были перевезены в Новоалександровск и перешли в ведение Новоалександровского уездного суда. В 1843 г. Новоалександровский уезд был присоединён к новообразованной Ковенской губернии.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

В 1852 г. царским указом был учрежден Виленский центральный архив древних актов, директором которого назначен Никита Горбачевский. В нём должны были быть собраны все документы учреждений ВКЛ, составленные до 1799 г.

В течении июля-сентября 1853 г. Новоалександровский уездный суд, которому принадлежали книги Браславского земского суда, передал Виленскому центральному архиву древних актов 99 дел. В числе этих дел, согласно передаточной описи, 84 дела принадлежали

Браславскому земскому суду, 8 дел Браславскому подкоморскому суду, 5 дел Тарговицкой конфедерации и 2 дела Браславской поветовой военно-гражданской порядковой комиссии. В передаточной описи также было указано, что все 46 актовых книг Браславского земского суда получены в переплётё, с пронумерованными и прошнурованными листами. Большая часть книг были подтверждены сургучёвой печатью ревизионной комиссии Виленской, Гродненской и Белостокской губерний, а несколько книг печатью Виленского губернского правления. Оставшиеся 38 дел Браславского земского суда представляли собой судебные протоколы и реестры.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. Браславский земский суд, как и другие учреждения ВКЛ, в каталоге проходил как отдельная группа дел, имевшая 86 единиц (Гор. № 15385-15470). По виду документов дела были распределены: на актовые книги; поточные протоколы; на суммарийные, ординарные и др. реестры. Самым древним являлся документ с 1600 г., самым поздним с 1802 г. Каждое дело получило инвентарный номер были указаны хронологические рамки документов и количество листов. Каталог Н. Горбачевского, несмотря на свои недостатки, широко вошел в научный оборот.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание в 1949–1951 гг. фонду „Браславский земский суд“ был присвоен № 46.

15 января 1950 г. центральный государственный архив Литовской ССР, выполняя указание Главного Архивного управления при МВД СССР за 25 октября 1948 г., передал филиалу центрального государственного исторического архива Белорусской ССР в Гродне четыре дела Браславского земского суда, крайние даты которых 1725-1802 гг. В акте передачи дел было указано, что кроме четырёх переданных дел, в центральном государственном архиве Лит.ССР в фонде № 46 обнаружены еще 35 дел Браславского земского суда.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние

акты, в том числе и фонд „Браславский земский суд“. Фонд № 46 „Браславский земский суд“ состоял из одной описи. Печатный каталог Н. Горбачевского использовался как опись № 1.

В декабре 1958 г. центральный государственный исторический архив Лит.ССР в Вильнюсе передал филиалу центрального государственного исторического архива БССР в Гродне часть фонда № 46 „Браславский земский суд“.

Согласно списку переданных фондов Древних актов, составленного Гродненским филиалом центрального государственного исторического архива Белорусской ССР, из центрального государственного архива Лит.ССР были получены 35 дел Браславского земского суда, хронологические рамки которых 1725-1802 гг. Но как показало дальнейшее расследование, указанные в списке хронологические рамки документов не соответствовали истине. В действительности центральный государственный исторический архив Лит.ССР в Вильнюсе передал в Гродненский филиал центрального государственного исторического архива Белорусской ССР по хронологии значительно более древние книги, в том числе семь актовых книг Браславского земского суда за 1603-1667 гг. Всего за 1950-1959 гг. в Гродненский архив были переданы 39 дел Браславского земского суда. В 1963 г. 38 дел Браславского земского суда из Гродно были переданы в центральный государственный исторический архив Белорусской ССР в Минске, где из них был создан фонд № 1747.

В 1980 г. в центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 46 „Браславский земский суд“. В результате проверки установлено, что в группе дел печатного каталога Н. Горбачевского № 15404-15470 (86 единиц хранения), который использовался как документ учёта, оказалось в наличии 40 дел (Гор. кат. № 15404-15410, 15412-15414, 15416-15431, 15434-15436, 15440-15449, 15459). Выяснилось, что по каталогу Н. Горбачевского отсутствуют 46 дел. Было установлено, что 38 дел хранятся в Минске, в центральном государственном историческом архиве Белорусской ССР. Сведения о судьбе восьми отсутствующих дел не были представлены. Номера каталога Н. Горбачевского, необнаруженных, а также хранящихся в Минском архиве дел, в учётных документах дела фонда № 46 „Браславский земский суд“ по неизвестным причинам не были указаны. Не был проведен и розыск не найденных дел.

В 1981 г. в центральном государственном историческом архиве Литвы среди россыпи неописанных дел было обнаружено одно дело, из которого составлена опись № 2 фонда № 46 „Браславский земский суд“. Оно представляло собой декретовый протокол Браславского

эксдивизорского суда по делу о разделе им. Видзы Браславского повета между Чайковским и его кредиторами. Крайние даты документов дела 1818-1819 гг.

В 2014 г. при составлении новой описи № 1 фонда № 46 „Браславский земский суд“ из неё было изъято одно нефондовое дело. Придерживаясь рекомендации заседания архивной методической комиссии от 27 марта 2014 г. нефондовое дело было перенесено в фонд № 45 „Браславский подкоморский суд“, где в будущем оно будет присоединено к новоусовершенствованной описи № 1.

После составления в 2014 г. описи № 1 фонда „Браславский земский суд“ в ней имеется в наличии 39, а по описи № 2 - 1 единица хранения.

Итого в фонде № 46 „Браславский земский суд“ имеется 40 единиц хранения, хронологические рамки которых 1725-1819 гг.

Первая опись фонда № 46 „Браславский земский суд“

Незавершенность и недостатки каталога Н. Горбачевского с точки зрения фондирования и систематизации, явились стимулом для исследований Древних актов. Первым этапом этой работы было создание отдельных описей к фондам учреждений ВКЛ. При составлении в 2014 г. описи № 1 фонда № 46 „Браславский земский суд“ проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. розыск отсутствующих дел
3. фондирование;
4. уточнение хронологических рамок документов;
5. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
6. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 46 „Браславский земский суд“ имеется в наличии 39 единиц хранения. Все дела в новосоставленной описи № 1 получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые шифры каталога Н. Горбачевского.

При составлении описи № 1 фонда № 46 „Браславский земский суд“ дела этого суда были проверены по номерам печатного каталога Н. Горбачевского (Гор. № 15385-15470).

Выяснено, что по каталогу отсутствуют 46 дел. С помощью научной литературы и интернета был проведен розыск отсутствующих дел Браславского земского суда.

Известно, что большое количество книг Браславского земского суда хранится в Минске, в Национальном историческом архиве Беларуси, где из них составлен отдельный фонд № 1747. В этот фонд входят дела, которые в 1963-1964 гг. были переданы из Гродненского филиала центрального государственного исторического архива Белоруссии, который, в свою очередь, в 1950-1959 гг. эти дела получил из центрального государственного исторического архива Литвы. Сколько из 42 в Минском архиве в настоящее время хранящихся и фонд № 1747 „Браславский земский суд“ составляющих дел ранее принадлежали каталогу Н. Горбачевского установить было довольно сложно потому, что в интернете помещенной описи все дела указаны без номеров каталога Н. Горбачевского. Сопоставив дела этой описи с делами принадлежавшими каталогу Н. Горбачевского было установлено, что по трём признакам: соответствию заголовку дела, хронологическим рамкам и количеству листов в фонде № 1747 „Браславский земский суд“ хранятся следующие дела из каталога – это актовые книги Гор. № 15387-15389, 15392, 15394-15396, 15398, 15401, 15411, 15415 и 15432; судебные протоколы Гор. № 15433, 15437-15439; реестры судебных дел Гор. № 15462-15465, 15467 и 15469. Всего было идентифицировано 22 дела, установить принадлежность оставшихся дел фонда каталогу Н. Горбачевского не удалось.

Местонахождение двух актовых книг Браславского земского суда указал в своих научных работах польский историк Х. Люевич. Одна актовая книга (Гор. № 15399), хронологические рамки которой 1649-1652 гг. хранится в Москве, в Российском государственном архиве Древних актов. Другая актовая книга за 1620 г. (Гор. № 15393) хранится так же в России, в собрании рукописей Ярославского музея-заповедника.

Хранящиеся в государственном историческом архиве Литвы дела описи № 1 фонда № 46 „Браславский земский суд“ по виду документов условно можно разделить: на актовые крепостные, поточные и декретовые книги; на актовые крепостные и поточные протоколы; на суммарийные, тактовые, ординарные и др. реестры дел. Крайние даты документов 1725-1799 гг. Самой древней книгой описи № 1 фонда № 46 является актовая крепостная, поточная, декретовая и реестров судебных дел книга Браславского земского суда. Крайние даты документов этой книги 1725-1727 гг.

Актовые крепостные книги составляют разного типа документы: завещания, акты купли-продажи, долговые обязательства, квитанционные и дарственные записи и пр. Внесённые в земские книги записи приравнивались актам, имевшим нотариальную силу. Особенно большую

ценность представляют завещания. Они наглядно отражают социально-экономическое развитие дворян ВКЛ и уровень их правовой культуры. В поточные книги вписывались: жалобы, заявления, вызовы в суд, свидетельства возных о вручении вызовов в суд, обдукции, акты ввода во владения и осмотра места преступления и пр. В декретовых книгах излагались суть и процесс рассматриваемых гражданских и связанных с ними уголовных дел, выносились по ним судебные решения.

Актовые крепостные книги Браславского земского суда периода Российской империи выделяются от актов крепостных книг земских судов других уездов тем, что в них имеются много актов подтверждения дворянских родословных с рисунками гербов и генеалогических деревьев. В пяти актовых крепостных книгах Браславского земского суда за 1795-1799 гг. (Гор. № 15425-15249) вписаны 158 актов подтверждения дворянского происхождения и родовых гербов. Они представляют собой документы необходимые для представления в геральдические учреждения Российской империи многих, в то время проживавших в Браславском повете, дворянских родов: Александровичей, Арцимовичей, Чеховичей, Далецких, Ковалевских, Касперовичей, Кондратовичей, Марцинкевичей, Мясоедов, Рокицких, Войткевичей и др. Это наглядно свидетельствует о том, что Браславский уезд был одной из первых аннексированных Россией территорий бывшего ВКЛ, где царская власть потребовала у местного дворянства представить документы-доказательства своего происхождения.

Тринадцать дел описи № 1 фонда № 46 (Гор. № 15404, 15407, 15408, 15410, 15412-15414, 15416-15420, 15425) имеют реестры документов (внутренние описи). Реестр документов представляет собой список содержащихся в деле документов. Листы реестров документов, физическое состояние и особенности дела указаны в таблице описи № 1, в колонке „примечания“.

Три актовые крепостные книги Браславского земского суда (Гор. № 15414, 15420, 15421) имеют вложенные печатные документы. Это сургучёвыми печатями подтвержденные: пять указов короля Речи Посполитой Станислава Августа Понятовского за 1783 г. и за 1792-1793 гг.; провозглашенная в мае 1792 г. декларация русской императрицы Екатерины II к гражданам Речи Посполитой; два постановления Гродненского сейма за сентябрь-ноябрь 1793 г.; три распоряжения Скарбовой комиссии за 1783 г. и за 1792-1793 гг. Листы всех печатных документов также указаны в таблице описи № 1 фонда № 46, в колонке „примечания“.

При составлении описи № 1 фонда № 46 „Браславский земский суд“ обнаружено одно нефондовое дело (Гор. № 15431). При более подробном осмотре установлено, что нефондовое

дело представляет собой декретовую и поточную книгу Браславского подкоморского суда. Хронологические рамки документов этого дела 1752–1755 гг. Придерживаясь рекомендации заседания архивной методической комиссии от 27 марта 2014 г. решено нефондовое дело (Гор. № 15431) из описи № 1 фонда № 46 „Браславский земский суд“ изъять и перенести в фонд № 45 „Браславский подкоморский суд“, где в будущем оно будет присоединено к новоусовершенствованной описи № 1.

Большая часть документов в книгах Браславского земского суда написаны на польском языке. Реже встречаются акты написанные на латинском, старобелорусском и русском языках. Документы написанные на латинском или старобелорусском языках это, как правило, копии разного вида актов с XVI-XVIII вв. Единичные документы, вписанные на русском языке в земские судебные книги представляли собой разные распоряжения военных и гражданских учреждений Российской империи. При составлении описи № 1 фонда № 46 были также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 46 „Браславский земский суд“ имеется 39 единиц хранения, хронологические рамки которых 1725-1799 гг.

Отдел распространения информации

Старший палеограф

Александр Банюевич